

על תרי"ג עקרונות

הייתי עוד ילד כשאבי מורי ז"ל, סיפר לי סיפור מופלא על אפיפיור היהודי, סיפור שהוא עצמו שמע בימי ילדותו. יש הרבה נוסחים לסיפור זה, אך אנסה לשחזר אותו כפי ששמעתי. לפני שנים רבות נחטף ילד יהודי בגרמניה, אלחנן שמו. הוא חונך כנוצרי במנזר, עלה במדרגות הכמורה עד שנהפך לאפיפיור. אלחנן, שבלט בחכמתו הרבה, לא ידע כלום על מוצאו. עובדה זאת ייסרה אותו, ואכן הוא הצליח לגלות את האמת. אז ציווה להביא אליו את ר' שמעון ממגנצה שבגרמניה. אלחנן חקר אותו, ואכן ר' שמעון סיפר שאחד מבניו נחטף, והוא עדיין עול לימים. ר' אלחנן מאס בנצרות. מזמן הטיל בה ספק. כשרצו זדים לחסלו, עלה למגדל הכנסייה והפיל את עצמו כדי שידיים טמאות לא יגעו בו.

כיצד היו האב והבן בטוחים בזהותם? לפי הסיפור הנפוץ, על פי סימנים מסוימים בגבו של אלחנן. לאבי ז"ל היה נוסח אחר. ר' שמעון הכיר את אלחנן במשחק שחמט שהם שיחקו, על פי מהלך לא נפוץ, אותו לימד לבנו כשהיה עוד כמעט תינוק. הסיפור הוא אולי כולו אגדה. אולי הוא קשור בדמותו של האפיפיור אֶנקֶלְטוס השני, שמתנגדיו הסתכלו בבזז על מוצאו היהודי. איך שלא יהיה, לפנינו רב-מכר פוטנציאלי: "קוד אלחנן". ואף על פי כן, דמות האב היא ריאלי. הוא היה ר' שמעון בן יצחק מראשוני חכמי אשכנז (בסביבות 950-1020). ר' שמעון הגדול, כך קראו לו, היה איש תורת הסוד, ואחד מקדמוני הפייטנים האשכנזים, חדשן בסגנונו ובהיר בביטוייו. דמותו של ר' שמעון עלתה בזיכרוני בעקבות פיוט נפלא שהוא חיבר ליום השני של שבועות. שני החלקים הראשונים של הפיוט מתארים את מעמד הר סיני, ועשרת הנוספים, את עשרת הדברות. לפיוט זה נתייחס להלן, אך קודם כל, חייבים אנו להפליג לאופקים אחרים.

ואהבת לרעך כמוך?

בפרשת במדבר קוראים אנו על מפקד השבטים וארגונם בדגלים, ארגון הקובע את חנייתם במדבר, מסביב למשכן. בפירושו הפילוסופי על התורה (עקידת יצחק, שער עב) כותב ר' יצחק עראמה שהמשכן שבמרכז המחנות סימל את מטרתו של העם, את העקרונות שחייבים להדריך אותנו בחיינו. חשוב לחזור על כך לפני חג השבועות. המסורת מדברת על תרי"ג (613) מצוות. נראה לי שמן הראוי להדגיש שיש בתורה גם תרי"ג עקרונות. תרי"ג? לא בדיוק. אך הם רבים. ואולי, מכל מצווה נולד עיקרון. אסתפק כאן בדוגמה אחת, המצווה "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). למצווה זאת הקדיש זיגמונד פרויד כמה עמודים חשובים. בפרק

החמישי של 'תרבות ללא נחת', שלל פרויד לחלוטין את מצוות האהבה האוניברסלית, אותה הוא ראה כחלק של המורשת הנוצרית! בשני טעמים הוא נימק את הסתייגותו: [א] האהבה יוצרת חובות. לא תהיה לנו מספיק אהבה להעניק אם נבזבז אותה על האנושות כולה. [ב] יש רבים שאינם ראויים לאהבתנו. אדרבה, הם ראויים לשנאה. שנים מועטות עברו מחיבור הספר, ופרויד פגש אותם אישית כאשר הוחזק ב"מלון" הגסטפו. פרויד מאייר את טענתו בדבריו השנונים אך הבעייתיים של היינריך היינה: "רבש"ע סלח לאויבי, אך לא לפני שתלו אותם". פרויד יכול היה לקבל את המצווה 'ואהבת לרעך כמוך', אם נפרש אותה בצורה נכונה: כמוך – כמו שרעך אוהב אותך.

אין ספק בעיני שהרהורים דומים עמדו בפני חז"ל, אלא שהם פרשו אחרת את הפסוק. אמנם כן, מצוות האהבה לא בטלה, והיא עדיין עומדת בניגוד לפסוק הסמוך אליו "לא תִשָּׂא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ". מדובר כאן על רגש, אלא שמעבר לרגש יש כאן עיקרון המבוטא בסיפור קלאסי על הלל (שבת לא ע"א). נוכרי מבקש ממנו: "גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת". הלל עונה לו: "דעלך סני לחברך לא תעביד [מה ששנוא עליך, אל תעשה לחברך], זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור". וודאי בעקבות הלל אמר רבי עקיבא: "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ, זה כלל גדול בתורה". 'כְּמוֹךָ' מקבל עכשיו את פירושו האוטנטי: וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ – כמו שאתה אוהב את עצמך". העיקרון הזה הופך לקנה מידה של היחס ההוגן בין אדם לרעהו, "כלל גדול", שמהותו הוא, לדעתי, כלל שממנו נולדים כללי מוסר אחרים, ואולי כל כללי המוסר הבין-אישי. הנוסח השלילי של הלל הוא קריטי, ובו תשובה לפרויד. אמנם כן, אין לנו מספיק אהבה לפזר, אולם, עלינו להימנע מלהזיק. נוסח שלילי זה הוא אוניברסלי בהחלט, ובו מבוטא פירוש שלישי למילה 'כמוך', הזולת הוא כמוך באנושיות.

אם אין אני לי, מי לי!

תלמידו הגדול של הבעל שם טוב, ר' יעקב יוסף מפולנאה, מביא בספרו 'תולדות יעקב יוסף', בדיונו בפרשת 'במדבר', הערה החשובה לענייננו. בפרקי אבות (א, יב) אומר הלל: "הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה". ובהמשך (א, יד) הוא מוסיף: "אם אין אני לי, מי לי. וכשאני לעצמי, מה אני. ואם לא עכשיו, אימתי". לפי ר' יעקב יוסף שתי האמרות קשורות. אהבת הבריות תלויה ב'אם אין אני לי, מי לי'. המשוואה המוסרית שב"וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ", תלויה ב"כְּמוֹךָ", דהיינו באהבת האדם את עצמו. האהבה העצמית היא תנאי לאהבת אחרים, אחרת איך תיווצר המשוואה?

אך מהי אהבה עצמית? המשתמשים בסמים, הנוהגים בשכרות ודומיהם, אינם אוהבים את עצמם. כמו באהבת הזולת, האהבה העצמית יכולה להיות אשלייתית. האהבה העצמית האמיתית מתבטאת באחריות כלפי עצמנו. בעל 'עקדת יצחק' (שער כג) לימד אותנו שכך כתב

אריסטו בספר התשיעי של האתיקה, אך כתב גם החכם במשלי (יט, ח): "קִנְיָה לֵב - אֱהָב נִפְשׁוֹ". הכסיל, הפתי והאויל רק לכאורה אוהבים את עצמם. רק מי שאחראי כלפי עצמו, יכול להיות אחראי גם כלפי אחרים. כאן מצטט ר' יעקב יוסף החסיד את הפיוט לשבועות של ר' שמעון הגדול, את הבית המוקדש לדיבר 'לא תחמוד': "קְרוֹץ מְחומר מה מוֹעִילוֹ, חוֹמֵד ומתאוה שאינו שלו, זה שיש לו אינו שלו, קניין שאינו שלו למה זה הוא לו? יבין וישכיל וישמח במתת גורלו!". האהבה העצמית היא תנאי לאהבת הזולת, זה תנאי הכרחי אך לא מספיק. עלינו להכיר בזולת. החמדה והקנאה מבטאות את הבדידות של מי שלא מכיר בו. מאחורי שורותיו של הפייטן עומדת השאלה הגורלית ביותר של האנושות: מה לוקח האדם אתו אחרי מותו? אבל גם כשאנו עושים רק את חשבונות העולם הזה אנו על פי רוב טועים, כדברי ר' יעקב יוסף: "ומאחר שעסק האדם הוא תמיד לרדוף אחר המותרות... אין זה אוהב לעצמו... אם כן היש לך שונא גדול ממה שהוא שונא לעצמו. וזה שאמר 'אם אין אני לי, שאין אני אוהב את עצמי, מי לי לאוהב'. 'אני-לי' לא מספיק, ומתוך כך - 'וכשאני לעצמי, מה אני'. וכדברי ר' יעקב יוסף "כשהאדם שם פניו להיטיב רק לעצמו ולא לחבירו, וכן רעהו כיוצא בו, אז אין הקב"ה מיטיב לאחד מהם... וזהו מצות עשה ואהבת לרעך כמוך הכוללת כל התורה". הדוגמה הקלאסית - הנישואים. והלוואי שנוכל להבין זאת, לא רק כשזה מאוחר מדי: "ואם לא עכשיו, אימתי".

ר' יעקב יוסף הוסיף: "איך תרצה שאחרים יאהבוך, מאחר שאין אתה אוהב את עצמך?". האמנם? כן. זאת למדתי מאשתי הפסיכולוגית. יש צעירים וצעירות שהתדמית העצמית שלהם כל כך ירודה, שהם לא יוכלו לקבל את מי שרוצה או אוהב אותם. אם הוא/היא מסוגלת לרצות/לאהוב מישהו כמוני, בוודאי יש בו עצמו פסול. קצת אהבה עצמית, גם בפרט וגם בכלל חובה. לדעת לאהוב ולקבל אהבה. ואם אהבה זאת איננה אחת מתרי"ג המצוות, הרי היא אחת מתרי"ג העקרונות.